

“Ikke uden min datter”

Analyse af populærorientalisme i vestlige medier

AF MAGNUS BERG

Hvorfor blev bogen Ikke Uden min Datter solgt i 12 millioner eksemplarer verden over? Magnus Berg analyserer orientalistiske, trivial-litterære værker og ser på deres kulturelle funktion i Vesten.

*I*nte utan min dotter av Betty Mahmoody är en bok som sällan hörs prisas av invandrade muslimer i Sverige. I de samtal och diskussioner med turkiska andragenerationsinvandrare, som ligger till grund för min avhandling (Berg 1994), dök den då och då upp. Dess symboliska ställning var mycket stark. För många av de unga turkarna sammanfattade boken den västerländska mediala representation av islam och den islamiska världen, som man uppfattade som konsekvent orättvis och miskrediterande.

Uppenbarligen har boken också en stark laddning bland västerlänningar. Åtminstone talar uppgifter om dess försäljningsframgångar för det. Enligt baksidestexten på bokens uppföljare, *Kärleken till ett barn*, har *Inte utan min dotter* inhandlats av mer än tolv miljoner människor världen över; och min bokhandlare – en man vars sanningslidelse jag aldrig haft skäl att betvivla – säger att den sålt i 700.000 exemplar i Sverige. Det är till exempel nästan dubbelt så

höga siffror som Jan Guillous böcker om Carl Hamilton plägar nå upp till. *Inte utan min dotter* kan utan tvekan räknas in bland den svenska förlagshistoriens allra största succéer.

En bok med sådan laddning och attraktionskraft borde rimligen ha något väsentligt att säga alla de människor som dras till den. Man föreställer sig gärna att den borde spegla lidelser och problem som många människor försöker hantera i sina liv. Har man denna grunduppfattning om mediala artefakter som slår, blir läsningen av *Inte utan min dotter* i förstone en alldeles förfärande upplevelse. Etnocentrism är ett alldeles för allmänt och oprecist ord att karakterisera bokens berättarperspektiv med. Mahmoodys skildring av Iran och iranier saknar nästan helt nyanser, försonande drag och vilja till förståelse.

Möjligen kan man förlåta Betty Mahmoodys detta. Hennes personliga iranska erfarenheter är fruktansvärda. Hon och hennes dotter blev kidnappade till Iran av Bettys man. Betty blev inlåst, slagen och våldtagen. Det är kanske för mycket begärt att avkräva en människa, som under flera år levt i ett fortlöpande trauma, en nyanserad och lidelsfri skildring av den miljö, i vilket traumat haft sin ort. Kanske. Men vad ska man säga om alla dem som köper och läser boken? Är de helt enkelt ute efter något som det är lätt att tycka illa om? Projicerar de sin etnocentriska skräck för islam, och kanske för allt som framstår som främmande, på det kompakta mörker som Mahmoodys målar upp? Eller – och detta är kanske den mest cyniska och dystra av tänkbara slutsatser – sätter folk i sig vilken spännande historia som helst, bara den är skickligt marknadsförd?

Det kan förstås inte uteslutas att det förhåller sig så. Ett fördjupat studium av *Inte utan min dotter* visar dock att helt andra tolkningar är möjliga. Det behöver inte vara så att det är skildringen av Iran som är det primärt väsentliga i boken. Det går att betrakta denna skildring som en myt, i vil-

ken problem och spänningar, som är inneboende i en västerländsk kulturell kontext, kan tematiseras och bearbetas. Jag ska här göra ett försök att diskutera intresset för *Inte utan min dotter* genom att relatera boken till en modernitetsproblematik som är giltig för både män och kvinnor i Väst, men som har en alldeles speciell pregnans för kvinnor. Först är det dock angeläget att göra ett mycket viktigt förtydligande. Det som intresserar mig är bokens bruksvärde och ingenting annat. Denna fokusering kan ge intryck av att jag bagatelliserar det som Betty Mahmoodys upplevt och berättar om i sin bok. Så är det inte. Låt mig därför en gång för alla få deklarerat min uppfattning att det Moody (Bettys man) gjorde mot Betty och Mahtob (Moody's och Bettys dotter) – kidnappade dem, låste in dem, misshandlade dem osv. – är avskräckande och ur alla upptänkliga aspekter otillåtet och att det måste vara en fruktansvärd upplevelse att utsättas för sådana handlingar.

Det är emellertid inte detta – vad som *faktiskt* hände när familjen Mahmoodys bodde i Teheran – som intresserar mig här. Vad jag vill diskutera är i stället *Inte utan min dotter* som en myt som minst (boklånare och filmversionens publik höjer siffran) tolv miljoner människor haft någon form av kulturell användning för. Det måste finnas en kulturell disposition – även en psykologisk, men denna lämnas något mindre utrymme här – som gör att så många tar till sig boken. Det är denna disposition jag vill försöka bli klok på.

ORIENTALISM OCH POPULÄRORIENTALISM

Det är ju förstås inte så att *Inte utan min dotter* är den första västerländska skildringen av den muslimska världen. *Inte utan min dotter* är tvärtom ett sentida utskott på en tradition som är lika gammal som islam själv. Denna tradition har både en populär och en "finkulturell" – vetenskaplig, konstnärlig – ådra. Den senare finns till exempel

sammanfattad, vittert och pedagogiskt, i Maxime Rodinsons artikel *The Western Image and Western Studies of Islam* (1974). Sin mest inträngande tolkning har den dock fått i Edward Saids monumentala, spränglärda, men också delvis kritiserade studie *Orientalism* (1978). Grundtanken i boken är att de akademiska och skönlitterära skildringarna av Orienten utgör en sällsynt rigid diskurs som filtrerar och systematiserar alla tankar och utsagor i ämnet. Det är denna diskurs Said kallar *orientalism*. I orientalismen skapas Orienten. Orienten är alltså en språklig, diskursiv konstruktion och inte samma Orient som den som man kan resa till och leva i.

Orientalismens Orient är uppbyggd av vissa fundamentala karakteristika. Den är för det första Det Annorlunda där Den Andre bor. Den är kontrastivt utformad som ett negativ med vars hjälp Väst skapar en positiv bild av sig självt. Detta negativ är vidare så konstruerat att det garanterar Västs överlägsenhet. Detta antyder Saids andra viktiga, och kanske mest kritiserade poäng: orientalismens Orient är utformad i en sorts symbios med Västs vilja att politiskt, militärt och ekonomiskt dominera och kontrollera Orienten. Saids starka betoning av viljan till politisk dominans blir mer begriplig mot bakgrund av att hans analytiska huvudstöt sätts in mot Europas (nästan bara de två stora kolonialmakterna England och Frankrike) och så småningom USAs kolonialistiska respektive imperialistiska epok.

Den starka kopplingen till rent politisk dominans kan förmodligen problematiseras och kanske till och med underkännas på en rad punkter. I den här artikeln kan det faktiskt få vara hur det vill med den saken. Vad jag vill ta fasta på är nämligen Saids första poäng: Orienten som den spegel i vilken ett överlägset Väst blir synligt. Rana Kabbani (1985) har – i en betydligt mera lättillgänglig studie – ägnat samma tanke sin forskarmöda. Hennes analys grundar sig på rese-skildringar, skönlitteratur, bildkonst ("orientalismen") osv. och är mer fokuserad på

orientalismens (ett ord som hon inte använder själv) innehåll än dess form. Den visar att detta innehåll fyller en dubbel funktion. Å ena sidan tjänar det till att befästa uppfattningen om Västs överlägsenhet och till att definiera Västs normalitet, genom att förpassa det onormala, förbjudna och farliga till Orienten. Å andra sidan utövar just detta onormala, förbjudna och farliga en stark lockelse för de européer som lever under normalitetens tryck. Under den period då detta tryck kan sägas ha varit som starkast, bl.a. med stöd i en av etnologins moderna klassiker: *Den kultiverade människan* (Frykman & Löfgren 1981) – kolonialismens och viktorianismens zenit – utgjorde driftslivet det förbjudnas kärnområde. I den europeiska konstruktionen av Orienten kunde detta förbjudna ventileras och levas ut under kontrollerade, ofarliga former: i harem- och hamamvoyerism, i bilder av kvinnlig sensualism och underkastelse, av sexuell perversion, men också av orientalisk grymhet och despoti. Orienten kunde fungera som en projektduk, och, det är viktigt att understryka, som en *manlig* projektduk. Orienten var främst en kvinnlig Orient ägnad att erövrats, ägas och penetreras av driftiga, potenta män, som mellan varven lät sig förföras av Orientens sensualism, outgrundliga mystik, lidelsefulla bejakande av sexualiteten osv.

Nu kan man ju tycka att detta inte har det minsta med Betty Mahmoodys bok att göra. I *Inte utan min dotter* är det ju en västerländsk kvinna som värnlös underkastas en orientalisk mans lössläppta driftsliv – tvärtom således. Det ligger en del i anmärkningen, om än inte så mycket som man i förstone kanske kan tro. Man kan också invända att Betty Mahmoody i ett annat avseende befinner sig långt borta från den orientalism som Kabbani och Said analyserat: Mahmoody skriver trivallitteratur och den har ju vare sig Kabbani eller Said särskilt mycket att säga om. De analyserar Flaubert, Hugo, Burton och Lawrence m. fl., som väl trots allt befinner sig på ett visst konst-

Fra filmen "Ikke uden min datter"

närligt och intellektuellt avstånd från Mahmoody.

För att ta det sista först. Douglas Fairbanks senior som Tjuven i Bagdad, Edith Maud Hulls roman *Shejken* och alla dess efterföljare, Guillous Carl Hamilton på uppdrag i Libanon osv. – det finns också en populärorientalism av samma diskursiva hårdhet och med liknande meningsstruktur som

den akademiska och konstnärliga. Exakt hur dessa två diskursiva praktiker är relaterade till varandra skulle vara oerhört intressant att få utrett. Jag vet det sannerligen inte, men så långt jag kan se är de båda kopplade till samma grundläggande kulturella funktion: särskiljandet av det onormala, förbjudna och farliga från det normala, tillåtna och trygga.

Och jag tror – för att så återvända till den första invändningen – att det är på denna nivå, den kulturteoretiska, man främst kan identifiera Mahmoody som orientalistisk traditionsbärare, mindre på den motiviska. Vad som är onormalt är ju nämligen historiskt betingat. Behovet att skilja det onormala från det normala är det däremot inte, i varje fall inte i tillnärmelse-

vis samma utsträckning. Om t.ex. kolonialismens manligt sexualiserade Orient växte fram ur viktorianismens sippnet är det begripligt om den förlorat attraktionskraft i en tid när sexualiteten inte är tabuerad utan tvärtom överexponerad.

Det är i sammanhanget intressant att konstatera att en senare populärorientalistisk fas erbjuder en *kvinnlig* projektduk med markanta sexuella inslag. Pionjären i genren är den redan nämnda Edith Maud Hull som 1922 publicerade sin roman *The Sheik*. Romanen kretsar klassiskt viktorianiskt kring förträngd libido, men omständigheterna kring denna förträngning är i ett avseende nya och förebådar en tillspetsad modern kulturell problematik. Huvudpersonen, Diana Mayo, avvisar genom sin "pojaktighet" och sin självständighetssträvan ("Jag är fullt kapabel att ta vara på mig själv. Jag är en träffsäker skytt och jag är van vid lägerliv." (Hull 1985:10)) den traditionella gestaltning av kvinnlighet, som hennes överklassomgivning förväntar sig av henne. Denna subjektivt förankrade och individuella omladdning av könsrollen har dock sitt pris. Den kyskhet, som är en förutsättning för Dianas självständighet, blockerar all den sensualism, romantik och passion som i boken framstår som den sanna kvinnlighetens naturliga följeslagare. Allt detta frigörs först sedan Diana enleverats och utsatts för en serie våldtäkter av shejken Ahmed Ben Hassan, och sedan det avslöjats att denne inte alls är arab, utan son till en elak engelsk lord och en olycklig spansk adelsdam. De slutsatser som kan utvinnas ur *Shejkens* civilisationskritik kan väl sägas invertera budskapet i *Inte utan min dotter*. Ändå har de två böckerna någonting grundläggande gemensamt: de utgår från och bearbetar (på var sitt sätt) den starka ambivalens som följer med en modern omgestaltning av traditionella könsroller.

De orientalistiska symbolerna omgrupperas alltså, men behovet av Den Andre och Det Annorlunda kvarstår oförändrat. Det finns de som menar att detta behov är grundläggande mänskligt. När Julia Kriste-

va (1991) diskuterar xenofobi och behovet av Den Andre tar hon sin utgångspunkt i Freuds begrepp *dubbling*. Den Andre föds när "det arkaiska, narcissistiska jaget (...) utåt projicerar vad det inom sig upplever som farligt eller obehagligt och skapar en främmande, oroande och demonisk *dubbelgångare*. (...) en bild av en ondskefull dubbelgångare på vilken det överför den del av det destruktiva som det inte kan tygla" (Kristeva 1991: 192). Det är denna kuslighetskänsla och denna inre dubbelgångare som så småningom börjar söka sina yttre projektionsobjekt. Kristeva tror att vi, när vi väl blivit vuxna, med hjälp av Freuds insikter också kan frigöra oss från behovet av projicerad dubbling.

Med analogins hjälp skulle man kunna formulera en kulturell dubbling. Den Andre – som ofta bor i Orienten – är ett instrument ägnat att hantera kulturell ambivalens. Det som definieras ut som onormalt när en kultur sätter samman en idealbild av sig själv, men som ändå finns, förpassas till bilden av Den Andre, där det formuleras och levs indirekt. Den Andre spaltar upp och sorterar den kulturella ambivalens vi inte själva kan bemästra. Eftersom Den Andre s.a.s. anförtros ansvaret att handha det farliga och det förbjudna är det också av yttersta vikt att utveckla strategier för att kontrollera och oskadliggöra honom.

NER I FOSTERSTÄLLNING

Skulle det alltså kunna vara så att *Inte utan min dotter* hjälper sina läsare att dubblera och därigenom hantera en kulturell tematik som präglas av ambivalens och skarpa motsättningar? Att Orienten åter får i uppgift att rena Väst från de kulturella motsättningar som vi, Mahmoodys läsekrets och kretsen kring den, har svårigheter med att subjektivt bemästra? Jo, jag är böjd att tro det. *Inte utan min dotters* popularitet skulle i så fall förklaras med att boken handlar om kulturell ambivalens i Väst. Då gäller det att spåra upp denna ambivalens i boken.

Betty Mahmoody berättar inte bara om hur hemskt det var i Teheran. Genom tillbakablickar får vi också veta hur hennes liv i USA tedde sig. Hon berättar att "det var faktiskt smärta som fört samman mig och Moody ett drygt decennium tidigare". Så här gick det till: Betty gifte sig tidigt och förhastat direkt efter high school. Hon födde två söner, Joe och John, men upptäckte också att "jag levde i en kärlekslös förening som slutade i en utdragen och svår skilsmässa". Efter skilsmässan, hon var då tjugotåttå år och "till sist (...) redo att börja ett vuxenliv på egen hand", vidtog en "stabilare och lyckligare" period i hennes liv. "Det var ett direkt resultat av mina egna ansträngningar." Hon arbetade upp sig till kontorschef, direkt underställd verkställande direktören på ITT Hancock. Delar av sin fritid ägnade hon åt lokalavdelningen för Föreningen för de muskelatrofdrabbade. Hon hjälpte till att organisera en TV-gala med Jerry Lewis till förmån för de sjuka och en gång fick hon vara med i lokal-TV själv. "Jag tyckte att jag hade lyckats bra och jag njöt av min nyupptäckta förmåga att stå på egna ben."

"Allt tycktes peka mot en ljus framtid och allt tydde på att jag med tiden skulle kunna nå de mål jag satt upp för mig som tonåring. Jag kom från ett arbetarsamhälle av män och kvinnor som tycktes nöjda med vad jag ansåg vara mycket blygsamma ambitioner. Jag ville ha något mer ut av livet, kanske en collageexamen, kanske en karriär som kriminalreporter. Eller kanske var det en egen affärsrörelse jag drömde om – vem vet? Jag ville i alla fall ha något *mer* än de enformiga liv jag dagligen såg runt omkring mig."

Vem var egentligen Betty Mahmoody under denna stabilare och lyckligare period? Jo, hon var ingen mindre än den moderna människan, eller rättare sagt den moderna människans allra gladaste och soligaste bild av sig själv. Det är bilden av en individ som skapar sig själv. Hennes liv är inte ett öde

som formats av traditionen, Gud, klassbakgrunden, könstillhörigheten, auktoritära föräldrar eller några andra tvingande objektiviteter och som hon har att fullfölja alldes oavsett vad hon tycker om det. Hon är en enkel personifiering av Fredrik Barths generativa handlingsmodell – en människa som rationellt väger sina talanger och resurser mot begränsningarna i hennes omgivning, och försöker utveckla de förra och minimera de senare. Hon styrs inte av stort mycket mer än sin subjektivitet – en kärlekslös förening upplöser hon även om skilsmässan blir utdragen och svår – och sina drömmar. Är hon bara sin subjektivitet och sina drömmar trogen; om hon aldrig glömmet sin rätt att kräva *mer* av livet än den enförmighet och trivialitet som omger henne, kan hon genom sina egna ansträngningar bli den hon vill – kriminalreporter eller affärskvinna till exempel. Det är ett liv utan svärta och existentiellt djup och egentligen både ointressant och spänningslöst. Dessutom är det lite för bra – eller för dåligt, om man föredrar att se det så – för att vara sant. Åtminstone det sista visade sig också gälla för Betty Mahmoodys liv. Meningen som följer direkt efter den senast citerade passagen lyder: "Det var då huvudvärksanfallen började." Huvudvärken, framsprungen ur intet utan förvarningar, var oerhört smärtsam och fick Betty Mahmoody att regrediera rejält från sitt nyligen erövrade vuxenliv.

"Jag låg i eget rum med draperierna fördragna runt sängen och ljuset släckt. Jag hade krupit ihop i fosterställning och hörde när läkarna sa att det var möjligt att jag hade en hjärntumör."

Där chansade läkarvetenskapen vilt, visar det sig, i själva verket kunde den inte alls förklara huvudvärken. Så småningom fastnade dock läkarna för diagnosen "en allvarlig form av migrän som så småningom skulle upphöra av sig själv". Betty Mahmoody bedömer diagnosen som "svävande men av

allt att döma korrekt, för efter några veckor (efter det att diagnosen äntligen ställts, MB:s anm.) började smärtorna upphöra".

Jag vill naturligtvis inte påstå att jag kan förklara Betty Mahmoodys oförklarliga huvudvärk bättre och med större precision än läkarvetenskapen, men jag kan räkna upp en hel del komplikationer och svårigheter i den moderna människans liv som kan förorsaka många former av lidande, av vilka huvudvärk bara är en. Att själv bestämma över sitt liv innebär också att själv ta ansvar för sitt liv. Misslyckas man med att uppnå med det man vill uppnå i sitt liv, kan detta inte förklaras med ödet, Guds vilja eller något annat som ligger utanför och är starkare än en själv. Individuen får stå till svars inför sig själv för sina tillkortakommanden. Det skydd från ett subjektivt prestationstryck som traditionen erbjöd den förmoderna människan, tenderar att gå förlorat i en fortskridande modernisering. Denna urholkade trygghet är baksidan av de frigörelsepotentialer som det moderna livet rymmer: subjektiv utsatthet och existentiell övergivenhet.

De subjektiva påfrestningarna minskar heller inte av att det är så mycket och så skilda saker som ska utträttas. En ökande samhällelig arbetsdelning och en alltmer komplex och differentierad social struktur medför rolldifferentiering och delvis disparata identifieringar och livsprojekt. Vad allt hade inte Betty Mahmoody att klara av? Hon skulle vara mor och lotsa två söner genom en komplicerad barn- och ungdomsperiod, förmodligen under iakttagande av tidstypiska ideal om en intim, förstående och dialogisk förälder-barn-relation. Hon skulle vara en karriärshugad yrkeskvinna, som dessutom förberedde sig för att sadla om och bli det hon drömt om – vad det nu var. Hon skulle filantropiskt ta ansvar för de muskelatrofibraddade. Hon skulle dessutom, bl.a. genom direkta men, som hon säger, problematiska kontakter med föräldrar och släktingar, förhålla sig till arvet från en traditionsdominerad arbetarkultur.

Och vad skulle alltihop egentligen tjäna till? Vad är meningen – den högre mening som gör också det slitsamma meningsfullt – med alltihop? Dessa frågor har en plågsam pregnans för alla som lever i det moderna. Med en möjligen cynisk formulering kan man säga att meningsfrågorna har demokratiserats. De stora frågor som i alla tider varit förbehållna filosofer, teologer och andliga särlingar som nått de totala meningssystemens utkanter, kringgårdar idag vardagsmedvetandets livsvärld. Det finns ingen ontologi som innesluter hela den moderna kulturen och som kan erbjuda tröst, mening och riktning åt den som tappat tron på vardagens självklarhet. Gud är emotsagd av många, ödet är degraderat till vidskepelse och psykoterapi, som möjligen kunde fungera som substitut, relativiserar och perforerar de sista enkla sanningar man trodde sig förfoga över. Man har kulturell tillåtelse att göra nästan vad man vill i det moderna, men vad ska man egentligen göra? Hyra in Jerry Lewis till en filantropisk tevegala? Varför inte?

En annan sak är att man rent konkret inte kan göra vad man vill. Betty Mahmoodys traditionsdominerade arbetarbakgrund är en alls inte oviktig påminnelse om de komplikationerna. Det prestationstryck och de subjektiva förväntningar om föränderlighet, som inte längre hålls tillbaka av det traditionsstyrda livets modererande krafter, korresponderar inte mot en motsvarande stegring av de objektiva möjligheterna att förverkliga dessa förväntningar. Alla kan inte bli det de drömmer om. Det går inte, vi skulle få för många presidenter och rockstjärnor och för få lokalvårdare och arbetslösa. De reella möjligheterna att individualiserat ta sig dit man vill vara begränsas också av ett arv från det förflutna, en det sociala könets och livsformens präglings, som ingen skakar av sig utan att äventyra sin mentala hälsa. Jag tror att avståndet till detta arv ofta underskattas och jag tror säkert att Betty Mahmoody gjorde sig skyldig till en sådan underskattning under sin stabila

och lyckliga period. Jag tycker det framgår ju längre in i boken man kommer.

Det moderna livet innehåller alltså inte bara möjligheter, utan också risker, påfrestningar och faror som man säkert kan få ont i huvudet av. Det rymmer motsättningar och subjektiva slitningar som kan ge upphov till längtan bort från moderniteten själv, till något skyddat, förmodernt och enkelt, till tryggheten i en föreställning om hur det var förr eller om hur det är någon annanstans långt borta. Denna längtan är i sig inte okomplicerad. Den innebär ju att man, åtminstone temporärt, ger upp sina ambitioner att utnyttja det moderna livets frigörande och produktiva potentialer. Det går att tolka som en form av nederlag.

UPP UR FOSTERSTÄLLNING

Trots att läkarna stod frågande inför Betty Mahmoodys huvudvärk, frambringade de ett behandlingsprogram för att få bukt med den.

“De föreskrev daglig sjukgymnastik följt av manipulationsbehandling. (...) Manipulationsterapi är en av de större skillnaderna mellan osteopati och den mer välkända allopati-behandling som ges av vanliga läkare. (...) Men en läkare som är osteopat utgår från ett mer holistiskt medicinskt synsätt och behandlar hela kroppen. Manipulationsterapi syftar till att lindra smärta genom en naturlig stimulering av de smärtande nervpunkterna och genom att få spända muskler att slappna av.”

Den språkliga skildringen av den behandling, som med gott resultat hjälpt Betty Mahmoody tidigare i livet (det skulle varit värdefullt om hon varit mer utförlig om dessa tillfällen), ger föraningar om vad som ska följa. Vissa nyckelord i den citerade passagen klingar välbekanta. Överförda till ett annat språkligt sammanhang kan de ingå i en beskrivning av ett mycket vanligt sätt att göra modernitetens ovissheter uthärdliga, kanske rent av utplåna dem. För den som

kan *slappna av* från det moderna livets *anspänning* och *smärta* står *naturlighet* i en ny *holism* att vinna. Detta kulturella orienteringsförsök kallar Thomas Ziehe (1986) för ontologisering. Den är synlig i sena tiders nyandlighet, i aspekter av det ekologiska tänkandet, i vissa former av terapi – i rörelser och miljöer där man söker äkthet, naturlighet, totalitet – och syftar till att bygga upp allomfattande och överhistoriska meningssystem som entydigt förklarar tillvaron och gör den beboelig. Kungstanken i denna orientering är att det bakom eller under all ambivalens och förkonstling finns en naturlig helhet som erbjuder den vilsne en uppsättning enkla och obestridliga principer till vägledning. Men det faktum att denna längtan efter förmodern trygghet uppstår ur erfarenheterna av modernitetens ovisshet (man ska slappna av från en redan existerande onaturlig anspänning) innebär ju inte att ontologiseringen undflyr det moderna utan tvärtom har det som sin förutsättning: den onaturlige blir inte naturlig genom att längta efter naturlighet. I den citerade passagen påminner det i sammanhanget fantastiska ordet *manipulationsterapi* om detta.

Läkaren som skulle genomföra manipulationsterapin hette, visade det sig så småningom, Sayyed Bozorg Mahmoody, av amerikanska vänner och kollegor endast tilltalad med sitt amerikanska smeknamn Moody. Vid den första behandlingen dröjde det innan Bettys och Moodys blickar möttes. Betty, som hade så ont att hon inte kunde se på någonting över huvud taget, låg på magen på ett behandlingsbord. Moodys bearbetning av hennes spända muskler var professionell och mild och själv var han artig. Han hjälpte Betty att vända sig på rygg för att fortsätta den behandling som gav "en omedelbar smärtlindring".

Det är först då, med Moodys hjälp vänd på rygg och tillfälligt befriad från sina smärtor, som Betty ser Moody.

"Han tycktes vara ett dussin år äldre än jag –

och det innebar att han var äldre än de flesta läkarna på sjukhuset. Han hade redan blivit tunnhörig. Hans mognad var en tillgång och gav ett intryck av auktoritet. Han såg inte särskilt bra ut, men hans starka kroppsbyggnad var attraktiv. Han hade glasögon, vilket gav honom ett visst intellektuellt utseende, och han hade arabiska drag. Hans hud var en nyans mörkare än min. Man kunde märka en svag brytning, men hans sätt och personlighet var amerikanska."

Moodys roll som fadersgestalt är väl minst sagt betonad i skildringen. Hans ålder och utseende signalerar värdighet, mognad och auktoritet. Han tar ett totalt ansvar för Betty, som förlitar sig helt på hans metoder och kunskaper – själv är hon ingenting annat än smärta – och det är dessa som gör det möjligt för henne att lämna fosterstälningen och träda in i världen igen. Moody omsluter Betty, förlöser henne och får henne på fötter.

Denna fadersgestalt, som tar hand om Betty och löser upp hennes smärtor, är orientalisk. Moody är dock oriental av ett speciellt slag. Han företräder – genom sitt i avgörande hänseenden amerikanska "sätt och personlighet" – en Orient som står under Västs kontroll. Eftersom denna Orient inte är farlig och hotfull, utan kontrollerad, kan den användas av Väst på ett positivt sätt. Den representerar förmodernitetens stabila ordning, negationen av modernitetens ovisshet och existentiella övergivenhet. Den är innesluten i en fadersprincip som föser undan all djupare meningsproblematik från vardagen. Denna fadersprincip har en aura som är sammansatt av dess milda auktoritet, dess vårdande, uppvaktande och omtänksamma sensualism och dess artiga värdighet.

Moody, vars "blotta närvaro hade en terapeutisk inverkan", äger dessa faderliga egenskaper och Bettys behov av dem är stort. "Han var den mest omtänksamme läkare jag hade träffat. Jag fick behandling av honom dagligen, men han hälsade des-

sutom ofta på under dagen för att fråga hur jag mår, och han kom in på kvällen för att önska mig god natt.”

När Moody sedan börjar använda dessa egenskaper för att uppvakta Betty är hon förlorad. Han ger henne komplimanger för hennes parfym och “han uppvaktade mig storstilat. Han kom alltid med godsaker till Joe och John och med blommor, smycken och parfym till mig”. Det är uppenbart att det är en traditionellt definierad kvinnlighet – kvinnan som objekt för mannens tillbedjan av det han inte är – som Moody vill locka fram hos Betty och erövra, och Betty känner sig smickrad och avväpnad av det. Moodys faderliga sensualism kommer så småningom att omsluta Betty också kroppsligen.

“Moodys kyssar fick mig att glömma allt annat. Han var en underbar och omtänksam älskare och tänkte lika mycket på min njutning som på sin egen. Jag hade aldrig upplevt en så stark fysisk attraktion tidigare. Det var som om vi aldrig kunde komma tillräckligt nära varandra. Vi sov i varandras armar hela natten.”

DET BLIR INTE BRA DET HÄR HELLER

Så långt följer *Inte utan min dotter* grundmönstret från *Shejken*. Båda böckerna kan sägas överväga kostnaderna som följer med försöken att individualiserat och modernt omgestalta en nedärvd kvinnoroll, och båda föreslår ett sätt att balansera dem. Såväl Betty Mahmoody som Diana Mayo låter sig uppslukas av en orientalisk faderlighet, som tämjd och ofarlig är underställd Västs kontroll. (Ahmed Ben Hassan blir föremål för denna västliga kontroll då hans europeiska bakgrund uppenbaras.) Skillnaden är att *Shejken* presenterar denna lösning som tillfredställande och slutgiltig. Diana Mayos formulering av sitt credo är också mycket definitivt. Den kan med fördel jämföras med Mahmoodys just anförda och, vid en jämförelse, betydligt mer beskedliga sam-

manfattning av hennes och Moodys kärlek. “Ahmed! Ahmed! Du dödar mig! Jag kan inte leva utan dig. Jag älskar dig och jag vill ha dig – bara dig. Jag är inte rädd för ensamheten ute i öknen, det är ensamheten i världen utanför din famn jag är rädd för!”

Så skulle Mahmoody aldrig kunna formulera sig. Det har naturligtvis att göra med att det är fråga om två helt skilda typer av böcker. Hulls kärleksroman är ren fiction, medan *Inte utan min dotter* är baserad på smärtsamma biografiska upplevelser. Men om man så vill, kan man se skillnaden böckerna emellan som ett uttryck för att den individuella frigörelsens problematik åtskilligt skärpts sedan 1922. Idag är det knappast möjligt att kringgå problematiken genom att, likt Diana Mayo, låta sig omfamnas av en förälskelse som raserar den personliga integritetens gränser och ogiltigförklarar tidigare avgivna självständighetsdeklarationer. Betty Mahmoody kan det inte. Det framgår klart att hon inte har givit upp sitt självständighetsprojekt.

“Men jag gjorde klart för Moody att jag inte ville gifta om mig. ‘Jag vill vara fri’, sa jag till honom. ‘Jag vill inte vara bunden till någon.’ Han kände på samma sätt på den tiden.”

Läsaren har dock hunnit få sina tvivel om Bettys självständighetsiver. Att följande formuleringar dyker upp en halv sida efter hennes just citerade självständighetsdeklaration, skingrar knappast dessa.

“Utan att vara medveten om det började jag göra mer och mer för honom. Jag njöt av att städa hans lägenhet, handla åt honom och laga mat åt honom. Det märktes tydligt att hans ungarlslägenhet behövde en kvinnas hjälpande hand av och till.”

Att Betty och Moody så småningom gifter sig med varandra chockerar knappast läsaren. Möjligen är han en aning irriterad över

att de dröjer så länge med beslutet. Betty Mahmoodys formulering av inträdet i denna nya livsfas lyder på följande sätt: "Han friade i januari 1977."

Tre år tidigare hade jag slagit bakut om Moody friat – eller om någon annan gjort det. Men nu insåg jag att jag hade förändrats. Jag hade upplevt min frihet och bevisat att jag var kapabel att ta hand om mig själv och min familj. Nu njöt jag inte längre av att vara ensam. Jag avskydde skilsmässostigmat.

"Jag älskade Moody och jag visste att han älskade mig. Under de tre år vi känt varandra hade vi inte grålat en enda gång. Nu hade jag en valmöjlighet, en chans till ett nytt liv som maka och mor på heltid. Jag såg fram mot att bli den perfekta värdinnan alla de gånger vi skulle ta emot våra gäster som doktor och fru Mahmoody. Jag kanske skulle avsluta mina collegestudier. Vi kanske skulle skaffa oss ett barn tillsammans."

Allt det där går i uppfyllelse. Betty Mahmoody blir representationshustru, uppenbarligen tjugad av att få frotera sig med lite finare folk: "jag var en förekommande värdinna i ett sällskap som bestod av läkare och läkarfruar. Det var ett annat slags sällskap än vad jag var van vid i min småstadsmiljö". Att ge upp arbetet visar sig vara mycket lätt, en lättnad rent av. Arbetet hade blivit rutin, hon var lönemässigt diskriminerad som kvinna och hennes karriärvägar var stängda så länge hon inte ville gå till sängs med en överordnad manlig arbetskamrat. Och barn får hon ju så småningom: Mahtob.

Allt verkar så enkelt i Betty Mahmoodys amerikanska liv, trots att det innehåller så oerhört starka spänningar. Ena stunden är hon en självständig kvinna med offensiva, expansiva strategier och planer och då är det bra. I nästa stund är hon markjtjänstens elegant, helt underordnad andras behov och bekvämlighet, sin makes främst – och

då är det bra. Och när det ena är bra är det andra dåligt och vice versa.

Det visar sig ju efter några år att också underordningen som maka och mor är djupt problematisk. Det stora, nästan totala beroendet av Moody är angenämt endast så länge han motsvarar hennes behov av en god patriark. Det kan han vara så länge hans subjektiva vilja till överordning harmonierar med hennes subjektiva vilja till underordning. När denna, mycket sköra, harmoni bryts förlorar detta patriarkaliska arrangemang all charm. Det kläs av och visar sig bestå av naket tvång, iskalla krav på underkastelse, på utplånandet av den underordnades subjektivitet.

Detta sammanbrott äger rum i Teheran men måste lönnligen ha legat och grott en lång tid. Moody blir ett monstrum, en ond patriark, fullständigt oberäknelig i sin hänsynslösa, nyckfulla maktutövning. Enligt Betty Mahmoody är det då hennes problem börjar och på ett sätt kan man väl se det så.

Men på ett annat plan kan man se det som att problemen följt Betty Mahmoody under hela hennes levnad. Vad som händer i Teheran är i stället det att problemen dramatiseras och får en sorts lösning, åtminstone på ett symboliskt plan.

Vilket är då problemet? Problemet är den ambivalens som kringgärdar alla försök att leva ett liv i modernitetens kultur; den ambivalens som Betty Mahmoody själv, mer eller mindre avsiktligt och medvetet, skildrat i sina amerikanska flash-backs. Denna skildring illustrerar så tydligt man kan önska spänningen mellan självständighet och tillhörighet, mellan frihet och trygghet, mellan att själv ta ansvar för sitt liv och att låta någon eller något annat göra det. Mycket talar för att denna ambivalens är som mest dramatisk för kvinnor. Det är ingen liten uppgift att i sitt eget liv – på arbetsmarknaden, i kärleks- och familjelivet – överskrida mångtusenåriga patriarkala traditioner som dessutom präglar den egna uppväxtmiljön. Att denna uppgift kan ge upphov till huvudvärk och längtan efter just

den patriarkala ordning man ska överskrida är begripligt men sannerligen inte oproblemiskt. Det finns knappast någon mera varaktig inre frid att hämta i ett återvändande till en traditionell kvinnoroll.

Det finns de som av olika anledningar smidigt lyckas utveckla det friställda livets potentialer, men det finns också de – den majoritet som jag själv tillhör – som kastas fram och tillbaka mellan modernitetens möjligheter och begränsningar. Många av oss hör förmodligen till Betty Mahmoodys läsarskara. Hur ska vi bära oss åt för att göra ambivalensen uthärdlig? Ett sätt är att normalisera den genom att avnormalisera dess alternativ; spärra flyktvägarna genom att göra världen utanför det vi vill fly från farlig och hotfull. Ett annat är att genom dubbling förpassa det vi inte kan uthärda till det onormala. Ett tredje är att försöka skapa någon form av meningsfundament i det moderna som kan ge livet riktning och innehåll. I alla dessa tre avseenden hjälper oss Betty Mahmoody på traven.

TILL TEHERAN

I den islamiska revolutionens Teheran finns ingen ambivalens. Med mycket hårda medel är livet där strukturerat utifrån ett enda system av obestridbara sanningar: det shiamuslimska. Ifrågasätter man i tanke, ord eller handling dessa sanningar ifrågasätter man också Guds ord och då går det illa: man hamnar i fängelse, torteras, kanske dödas. Livet saknar inte mening i Iran, problemet är i stället att det är alldeles för meningsfullt.

Om den som vandrar på Teherans gator i ren tanklöshet glömmer bort vad som är sant och meningsfullt och genom sitt utseende och uppträdande visar detta, räddas vederbörande snart från denna ovisshet. I vita Nissan-pickuper kör hotfulla *pasdar* – hemliga poliser (“som inte är mycket mer än gatugångsters som plötsligt fått officiella maktbefogenheter”) – omkring och skäller ut och hotar folk som gör fel: kvinnor som

råkar visa huvud, haka, handleder och anklar t.ex.

Var sak har sin plats: mannen har sin i offentligheten, kvinnan sin i hemmet, sexualiteten sin i äktenskapet. Mannen bestämmer, kvinnan lyder. Gör hon inte det har mannen nästan oinskränkta sanktionsmedel till sitt förfogande.

Här råder, kort sagt, ordning. Men är det en bra ordning? För en västerlänning är svaret enkelt: naturligtvis inte. Är alternativet till modernitetens ambivalenser detta totala underordnande under traditionen, uppgivandet av alla individuella ambitioner för gestaltandet av en social roll man inte själv kan påverka, underkastelsen under en religiös totalitet, då är valet mycket enkelt. Modernitetens bördor blir lättare att bära och det friställda livet lika enkelt som Betty Mahmoodys skildring av det; den skildring som på det mest förenklade sätt inverteras i hennes nattsvarta, fördomsfulla och djupt orättvisa beskrivning av människorna och livet i Iran.

Men är Betty Mahmoodys Iran verkligen så avlägset som hon vill göra det? Hennes skildring av hennes liv i Teheran saknar ju inte beröringspunkter med det liv hon levde i USA. Vad var det egentligen Betty Mahmoody längtade efter när huvudvärken avslutade hennes “stabilare och lyckligare” period? Hon längtade efter underordning som maka och mor. Hon längtade efter en stabil roll i en patriarkalisk struktur; traditionell, avindividualiserad ordning och reda.

Denna längtan är knappast något att skryta med för den som just bekant sig till det moderna, fria, individualistiska livets välsignelser. Det är därför denna längtan dubbleras. Dess mardrömsvariant finns i Teheran och den renar den amerikanska maka- och morrollen från de element som är svåra att förena med idealbilden av det moderna livet. Att vara pysslig doktorinna framstår som ett arrangemang baserat på frivillighet och jämlikhet: i doktorsvillan finns ingen som slår, våldtar och låser in.

Dubblingen är närvarande på ett

mycket påtagligt sätt i ett annat tema i *Inte utan min dotter*. Boken är tillägnad minnet av Harold Lover, Betty Mahmoodys far. I *Inte utan min dotter* drabbas Harold Lover av cancer och i *Kärleken till ett barn*, Betty Mahmoodys andra bok, dör han. Han är en mycket viktig person för Betty. Minnena av honom hjälper till att hålla henne uppe i Iran. Betty tänker ofta på hans maxim "bara man vill någonting så går det" och känner sig därvidlag styrkt av pappans järnvilja. Han beskrivs som en mycket auktoritär person, han var "hemmets enväldshärskare tills han drog sin sista suck. Alla respekterade honom och när han hade sagt något lydde man". Han förbjöd bl.a. alla kvinnliga medlemmar i sin familj att använda smink.

Dessa egenskaper skildras genomgående som positiva egenskaper. Denne viljestarka enväldshärskare är en god patriark som Betty Mahmoodys vill att läsaren ska tycka om lika mycket som hon själv. Det egendommiga är att Harold Lover delar egenskaper med Moody. Också han är ju en hemmets viljestarka enväldshärskare, men Moody är inte god, han är ett monstret. Moody är Harold Lovers svarte dubbelgångare som gör Harold's maktutövning normal och oproblematiske.

Det är uppenbart att Betty Mahmoodys aldrig lyckas koppla ett grepp kring de problem och motsättningar som den amerikanska, moderna kulturen innehåller. Allt hon uppnår är ett nytt sätt att blunda för dem. Men något hittar hon i Iran som kommer att förändra hennes liv: hon hittar en ontologisk botten i tillvaron.

I sin fångenskap försöker Betty aktivera sin kristna barnatro. Att be ger en viss tröst men det är ändå som om denna sekulariserade och plötsligt revitaliserade tro står sig ganska slätt mot den shiafundamentalism som omger Betty. Det blir i stället en annan fundamentalism som räddar Betty och gör hennes flykt möjlig. I Teheran blir Betty vad Thomas Ziehe kallar barnfundamentalist (Ziehe 1992: 22). När allting annat är utbytbar och förgängligt finns ändå alltid

barnen där. Barnen måste försvaras, de måste erbjudas en mänsklig värld som inte gör våld på deras autenticitet, spontanitet och sårbarhet.

Det är för att kunna rädda Mahtob från despotin och ondskan omkring henne, som Betty står ut och lyckas genomföra sin flykt. Med all önskvärd tydlighet framgår hur intensivt Betty behöver Mahtob. Det motsatta beroendet, Mahtob av Betty, är däremot inte alls särskilt synligt. *Inte utan min dotter* saknar nästan helt försök att skildra Mahtob's subjektivitet. Hon presenteras genomgående som en förlängning, eller förstärkning av Betty. När hon säger någonting bekräftar det alltid vad Betty känner eller tänker. När Mahtob kommer till tals är det påfallande ofta genom formuleringar som "både Mahtob och jag kände...", "både Mahtob och jag tyckte..."

I denna symbiotiska mor-dotter-dyad hittar Betty en princip som gör tillvaron begriplig och enkel att leva i, någonting värt att satsa allting på, sitt liv till och med. Här finns någonting entydigt gott som gör en hjältehistoria möjlig i en tid då sådana tycks ha förlorat all relevans och användbarhet.

I sin andra bok, *Kärleken till ett barn*, framträder Betty Mahmoodys som en blandning av prästinna och helgon i den barnfundamentalistiska kulturen. Hon engagerar sig helhjärtat i kidnappningsfall, i USA och annorstädes i Väst, i vilka den ena föräldern fört bort barnet till ett främmande land. Hon bildar organisationen *One world: For children*, ett uttryck så gott som något för att världen har helats med hjälp av en enda, fundamentalistisk princip.

VARFÖR ÄR VI SÅ MÅNGA?

Varför är då *Inte utan min dotter* en så populär läsning? Det vore förstås förmätet att hävda att den frågan slutgiltigt besvarats i den här artikeln. Det är naturligtvis också så, att frågan inte har *ett svar*, utan flera, som kan spåras på vitt skilda nivåer. Etnologen får bidra med det han skolats att se: de

kulturella sammanhangen och processerna, de symboliska mönstren. Jag har försökt relatera *Inte utan min dotter* till vad som kan kallas för subjektets problematik i det moderna. Beträktad i ljuset av denna relation framstår boken som kulturellt användbar: den är möjlig att förstå som en myt som hjälper till att göra modernitetens ambivalens uthärdlig. Det gör den på tre sätt. 1. Den normaliserar det moderna livet genom att avnormalisera ett annat liv. 2. Den avsondrar genom dubbling det vi helst inte vill veta av i vår egen kultur. 3. Den skänker oss ett meningsfundament med kraft att bryta ner det moderna livets håglöshet och förvirring: barnfundamentalismen.

Inte utan min dotter kan alltså förstås som ett slags terapeutiskt rum, där den som plågas av det moderna livets motsägelsefulla krav kan erbjudas lindring och vila. Det låter bra. Denna förståelse av boken är solidarisk med dess läsare och saknar alla moraliserande inslag. Men detta är bara en sida av saken. Grundstrukturen i *Inte utan min dotter* kan betraktas som mytisk – dess motiv är det däremot inte. Boken handlar inte om djävlar, troll eller monster. Den handlar om människor, som är precis lika komplicerade subjekt som bokens författare och läsare. Dessa människor har tilldelats rollen att gestalta den entydigt onda värld som västerlänningar behöver för att positivt kontrastera sitt eget liv. Det är sannerligen inte rättvist, och det är heller inte det minsta märkligt att *Inte utan min dotter* väcker invandrade muslimers vrede.

REFERENSER

· Berg, Magnus, (1994): *Seldas andra bröllop. Berättelser om hur det är: turkiska andragenerationsinvandrare, identitet, etnicitet, modernitet, etnologi*. Etnologiska föreningen i Västsverige. Göteborg.

- Frykman, Jonas & Löfgren, Orvar, (1981): *Den kultiverade människan*. Liber. Lund.
- Hull, Edith Maud, (1985): *Shejken*. Winthers. Malmö.
- Kabbani, Rana, (1985): *Europe's Myths of Orient*. Indiana University Press. Bloomington.
- Kristeva, Julia, (1991): *Främlingar för oss själva*. Natur och kultur. Stockholm.
- Lundqvist, Ulla, (1988): *Bland grottbjörnar, törnfåglar och monster. En analys av ungdomars läsning*. Bibliotekstjänst. Stockholm.
- Mahmood, Betty & Dunchock, Arnold D., (1994): *Kärleken till ett barn*. Bonniers, Stockholm.
- Mahmood, Betty & Hoffer, William, (1990): *Inte utan min dotter*. Bonniers. Stockholm.
- Rodinson, Maxime, (1974): *The Western Image and Western Studies of Islam*. I Schacht, J & Bosworth, C E (eds) *The Legacy of Islam*. Oxford University Press. London.
- Said, Edward W, (1978): *Orientalism*. Pantheon Books. New York.
- Ziehe, Thomas, (1992): *Kulturanalyser. Ungdom, utbildning, modernitet*. Brutus Östlings Bokförlag Symposion. Stockholm/Skåne.
- 1986. Inför avmystifieringen av världen. Ungdom och kulturell modernisering. I Löfgren, M & Molander, A (red) *Postmoderna tider*. Norstedts. Stockholm.

SUMMARY:

The article analyzes the bestseller by Betty Mahmood "Not without my Daughter". By using traditional theories within the field of orientalism, the author shows different aspects of Western constructions of the Orient. This more popularized form of orientalized writing has the same cultural function as can be said of "high art", and is in this article related to discussions of modernity and gender within Western societies.

Magnus Berg; docent i etnologi og lektor i kulturvidenskab ved Højskolan Trollhättan/Uddevalla.